

Байка про байку

Іван Франко

I

Але ж се все байки! — в один голос закричали Діти, коли я скінчив оповідати їм оте все, що написано в тій книжці.

— Так, дітоньки, байки. А знаєте ви, що то байка?

— Знаємо, знаємо! То щось таке, що не є правда.

— Овва! А хто ж то сказав вам се?

— Ми самі так думаємо.

— Ну, то подумайте ліпше. Хіба ж се не правда, що вовк їсть барана, лис курей, сови пташок?

— Та се правда. Але ж ти оповідав нам, що лисичка копала поле і їла паляниці з медом, що вовк їхав на ослі в село, бажаючи бути війтом, що крук ніс у дзюбі головню і розложив огонь, і всякі такі несенітниці. Се вже не може бути.

— А коли не може бути, то пощо ж ви слухали? — Пощо слухали? Бо цікаво.

— Що ж тут цікавого? Як може неправда бути цікава?

— Власне неправда найцікавіша! Се так смішно подумати, що вовк хоче стати війтом, що лис сидить у бочці з фарбою, що кіт говорить побожні вірші...

— А якби я почав оповідати вам, що вовк літає в повітрі, лис плаває в воді, кіт живе в норі під землею, то як думаєте, се була би правда чи неправда?

— Авжеж, неправда.

— А було би цікаво?

— Зовсім ні.

— Значить, не кожда неправда цікава?

— Та так, не кожда.

— Ну подумайте ж тепер, котра неправда цікава?

Діти задумалися. Їх маленькі головки працювали, оченята блищали, але думки не клеїлися до купи.

— Візьміть для легшого зрозуміння два рисунки. Ось на однім нарисуємо барана з шістьма ногами. Як гадаєте, правдивий се баран?

— Та ні.

— А смішний?

— Також ні.

— Так. Се баран-каліка, а вид каліцтва збуджує в нас жаль, а не сміх. А тепер гляньте на отсей рисунок: осел грає на фортеп'яні. Правда се?

— Та ні.

— А смішно?

— Навіть дуже смішно.

— Що ж тут таке смішне?

— Те, що осел узявся не до свого діла, робить щось таке, що можуть робити тільки люди.

— Чи всі люди?

— Навіть не всі люди. Ті, що вміють грати, можуть братися до цього, а ті, що не вміють...

— Таких, здається, якимось називають?

— Еге, їх так і називають ослами.

— От і бачите! І ми дійшли до кореня! Значить, є осли й між людьми?

— Авжеж, є.

— Значить, коли я нарисую осла при фортеп'яні, то се не буде конче така цілковита неправда! Ну, а як думаєте, є межі людьми й інші звірячі натури: хижі вовки, хитрі лиси, добродушні слони, зрадливі круки, напасливі сови?

— Кажуть, що є й такі.

— От і бачите! Значить, говорячи про звірів, я не говорив цілковиту неправду. Певно, що дійсний кіт не говорив побожних віршів, але чи один же то облесний чоловік говорить такі слова, дибаючи на людську згубу! Дійсний осел не засяде грати на фортеп'яні, але кілька ж то двоногих ослів брязкає на фортеп'янах і інших струментах і загалом роблять такі роботи, котрих не вміють, до котрих би не повинні братися! Значить, дітоньки любі, не тим цікава байка, що говорить неправду, а тим, що під лушпиною тої неправди криє звичайно велику правду. Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей, немов дає їм знати:

— Та чого ви, братчики, смієтеся? Адже се не про бідних баранів, вовків та ослів мова, а про вас самих з вашою глупотою, з вашим лінивством, з вашою захланністю, з усіма вашими звірячими примхами та забагами. Адже ж я навмисне даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли — не їх, а себе самих!

— Ну, се, мабуть, не зовсім так, як ти кажеш, — мовив до мене один старшенький хлопчик. — Якби так було, то треба би оповідати байки самим старшим людям, нехай би з них пізнавали свої хиби. А у дітей таких хиб звичайно ще нема, то пощо їм того? А тим часом старшим людям байок не оповідають, і вони їх навіть не люблять слухати, тільки власне діти. Для дітей мусить у них бути цікаве щось інше.

Правда, як розумно говорив той хлопчик? Він думав і привик уже в'язати одну думку з другою.

— А як думаєте, любі мої, — мовив я на те, — чи маленьким дітям можна давати їсти твердий хліб, волову печеню, капусту?

— Ні. Вони би від того занедужали. Їм дають кашку на молоці.

— От і бачите! Гола, повна правда життя — то тяжка страва. Старші можуть заживати її, вона для них смачна і здорова. Але дітям не можна давати її так, як старшим, треба приготувлювати її в ріденькім стані, в образках, у байках. І вони так приймають її. А при тім ще одно. Вони люблять звірів, чують себе близькими до них, розмовляють з ними і розуміють їх: от тим-то й оповідання про звірів їм такі цікаві, особливо, коли ті звірі в байці ще починають говорити, думати і поводитися, як люди.

Колись, як іще всі люди були прості, невчені, з дитячим розумом, усі вони любувалися байками так, як тепер любуються діти.

— А я найліпше люблю байки через те, що мої мама оповідають їх так гарно, так рівно-рівно, такою добірною мовою, — мовила дівчинка-школярка.

— Так, дітоньки! Се велика правда. Оті простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі річей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам любя мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті.

— А кажуть, є такі пани, що хотіли би відібрати нам нашу мову, заборонити нам думати і говорити по-своєму. Чи то може бути правда?

— Правда, дітоньки. Є такі люди, що їх коле в очі те, що ми є на світі, раді би, щоб нас не було, і добирають усяких способів, аби скасувати нас. Але вони все пригадують мені ту синицю, що збиралася спалити море.

— О, о, о! То синиця збиралася палити море? А то за що? Як?

— Слухайте, дітоньки як то було!

II

Була собі раз Синиця. Щось їй прийшло до голови, досить, що звилася собі гніздо на самім березі моря на невеличкім корчику. Поки море було спокійне, все було гаразд. Синиця нанесла яєць і почала висиджувати їх. Аж нараз повіяв вітер, розігралося море, затопило корчик і з ним разом Синиччине гніздо. Сама Синиця ледве втекла жива, а її яєчка поплили з водою.

Ой-ой-ой, як розгнівалася Синиця! Сіла собі на скалі над морем та й як не почне сварити та лаяти море!

— Ти, погане та нікчемне море! Ти, безглузда темна сило! Ти, захланна безодне! Ти, нездале, непотрібне, нехарапутне море! Як ти сміло порушити мою хату, забрати мої яйця! Та я тебе до суду запізву, я тобі на весь світ стижу нароблю, я тобі не дам спокою ні вдень, ні вночі, поки мені не вернеш моєї страти!

А море все: хліп-хляп, хліп-хляп, хліп-хляп.

— Що, ти смієшся з мене, ти, нечесне, несумлінне, неблагородне море! — пищала Синиця. — Зараз мені ввідай мої яйця, бо, їй-богу, помщуся на тобі!

А море, все: хліп-хляп, хліп-хляп, хліп-хляп. — Ти думаєш, що я не зумію помститися? Думаєш, що я така маленька, а ти таке велике, то я безсильна супроти тебе? А бачило ти, безглузде море, яка маленька іскра, а який великий ліс, а вона запалить його, і він згорить. Коли не віддаси мені зараз моїх яєць, то, їй-богу, я запалю тебе.

А море все: хліп-хляп, хліп-хляп, хліп-хляп.

Страшенно розлютилася Синиця і поклялася не спочити, поки не запалить море. Вона полетіла до Хробачка-Світлячка і мовить йому:

— Слухай, Світляче, ти маєш огонь на животі. Ходи зо мною, допоможи мені запалити море.

— Не можу, Синичко, — мовив Світляк. — Мій огонь світить уночі, але не гріє і не

палить. Іди до Блудного Огника, може, він тобі що допоможе.

Полетіла Синиця над болото, сіла собі на вільховім корчі та й чекає, поки наблизиться до неї Блудний Огник. А там їх понад болотом кільканадцять ходило та все, мов п'яні, писали мисліте понад болотом. Нарешті один надлетів близько Синиці.

— Гей, Огнику-братику! — кричить до нього Синиця. — Задержися хвиличку, маю тобі щось сказати.

— Не можу задержатися, не маю коли, — відповів Блудний Огник. — Але говори, що маєш говорити, я тут буду нипати коло корча, то все почую.

Розповіла йому Синичка своє горе і просить:

— Ходи, поможи мені спалити те погане море!

— Не можу, Синичко, — відповів Огник. — Я ось тут на болоті роджуся і тут мушу гинути, а ще до того не смію ані одної хвилички спочити, так що навіть свічки від мене не засвітиш. Але чому ж би тобі не вдатися до Крука? Він До таких річей майстер. Адже я чув, що він увесь сов'ячий народ у печері спалив. Піди-но ти до нього.

Полетіла Синиця до Крука, оповіла йому свою історію і просить допомогти в її горі і запалити море.

— Не можу, Синичко, — відповів Крук, поважно похитавши головою. — Той огонь, що від нього згоріли сови, то простий людський огонь, що я вкрав он там на пасовиську. Але такий огонь моря не спалить, він сам гасне в воді. Щоби спалити море, на те треба би іншого огню, а де його роздобути, я й не знаю. От знаєш що, іди до Бузька. Кажуть, що він уміє своїм дзюбом чудесний огонь викресати. Може, сей придасться тобі на що.

Подякувала Синиця Крукові за добру раду і полетіла шукати Бузька. Розповіла йому, що й як, і просила потрудитися та викресати для неї дзюбом огню, чей би від нього занялося море.

— Не можу, Синичко, зробити сього, — відповів Бузько, задумавшись і ставши на одній нозі. — То колись наші діди-прадіди вміли, кажуть, дзюбами огонь кресати, а ми вже не вміємо тої штуки. Та й ледве чи сей огонь придався би тобі на що. Мені здається, що, щоб запалити море, на те треба огню з самого неба. Полети-но ти до Орла. Він щодень літає під саме сонце і знайомий у небесних сторонах, може, він тобі що допоможе.

Поклонилася Синичка Бузькові та й полетіла до Орла. Летить, а все собі думає: "Чекай ти, погане, недобре море! Я тобі покажу, що може проста, покривджена Синиця! Вже я не я буду, коли ти не відпокутуєш тяжко за своє злодійство!"

Прилетіла до Орла, розповіла йому свою кривду та й просить, кланяючися йому в ноги:

— Та вже ви, нівроку вам, ваше величество, не погордуйте бідною покривдженою Синицею, роздобудьте мені небесного огню, щоб я спалила те нікчемне море і помстилася на нім за свою тяженьку кривду.

Але Орел, вислухавши її мову, як не затріпоче крилами, як не закричить, аж Синиця забула, чи жива вона, чи ні.

— Ах ти, дрантива Синице! А хто ж тобі казав класти гніздо на морському березі?

Хто тобі казав задиратися з морем! То через твою дурноту я маю для тебе красти з неба огонь? Зараз мені забирайся! Звий собі гніздо он там у терні на могилі, нанеси яєць і висиджуй їх, розумієш? То твоє собаче право, а до моря тобі зась!

Одержавши таку резолюцію, Синиця зараз успокоїлася, а за кілька неділь уже справді мала нове гніздо і нові яйця, сим разом не на морським березі, але в терні на могилі.